

JAN SEDLÁČEK
(Praha)

VYBRANÉ KAPITOLY ZE STAROSRBSKÉ TEXTOVÉ SYNTAXE

Предмет истраживања су изражајна средства која су у неком датом тексту омогућавала прелаз ка новој теми. Констатује се да је стари српски језик располагао богатим репертоаром таквих израза — реч је, у ствари, о бројности, у то време непревазиђеној на другим странама словенског језичког света. Текстуалном анализом неких правних одредби констатовано је да се, вероватно, ради о формулацијама које су у старе српске повеље преузимање из старих српских законика, па у даљем развоју, поступно, текстуално редиговане. Анализом текстова утврђен је колики је удео интерјекција у изградњи текста. Коришћење интерјекције ради изражавања нечег неочекиваног доказано је и у старом чешком језику.

Starosrbské listiny¹ obsahují texty psané jednacím jazykem a často se při vzájemné komunikaci mezi korespondujícími stranami uplatňuje běžně mluvený jazyk. Proto poskytují tyto texty bohatý materiál pro poznání starosrbské syntaxe souvětí i textové.²

1. U rozsáhlejších vícetematických textů bylo třeba tematické předěly i po stránce výrazové v textu vyznačit. Nejjednodušší způsob, jak takové předěly při přechodu k novému tématu vyjádřit, bylo užití delimitačního výrazu *a съде* nebo *a съди*.

Přechod k novému tématu se jinak vyjadřoval v staré srbštině obdobně jako v jiných jazycích. Výraz s platností „što se tiče“ uvozuje anteponovaný (vytčený) větný člen, který obsahuje informaci o novém tématu a vytváří tak tematické východisko.³ K nejstarší vrstvě

¹ Ukázky citovány z edice Љуб. Стојанивића, *Старе српске повеље и писма* 1-2, Београд — Ср. Карловци 1929/1934.

² Pavle Ivić, *Die mittelalterlichen serbischen Urkunden als Dokumente über Sprache und Kultur*, Zeitschrift f. Dialektologie u. Lingvistik, XLV, H. 3, 1978, s. 257-268.

³ Věty uvozené výrazy typu „*што се тице*“ se někdy interpretují jako tzv. věty zřetelové, jež s následující větou tvoří souvětí. S takovou interpretací právem nesouhlasí B.

uvozovacích výrazů s touto platností patřil v staré srbštině pravděpodobně *што је* nebo *што су*⁴:

што је пѣро гижликъ и павель за то намъ не говори ницадъ — Pov. 78

и что је твоѣ правина да ти ю подлемо всѣ свръшенѣ — Pov. 14

а што сѣ девет саатъ дѣкати ... хотѣхъ вихъ да ми-хъ дашь — Pov. 755

Velmi rozšířeno bylo v této platnosti také užívání uvozovacího výrazu *за*:

а за Жаѣка што ви је(с) ѣзель нѣ знало царѣство ми — Pov. 97

и за царине по земли госпв(д)ства ми где нѣсоу биле царине прѣгнѣ ... тоузи да нѣсѣ ни съда — Pov. 642/643

Nejčastěji se přechod k novému tématu vyjadřoval výrazem *јер за*:

а јеръ за шово николино твоѣ любавъ могла је чѣсти... — Pov. 261

а јерѣ за доходъ(к) ми кјемо дослати до ваше мл(с)ти... — Pov. 250

а јеръ за лѣвк(ѣ) михъ имамо на напамъ и на платѣ... — Pov. 189

Výjimečně je doloženo *што је за*:

а што је за направѣ и потрѣкию... — Pov. 1057

Výjimečně je užito delimitační *а съди + за*:

а съди за доходъ(к) — Pov. 444

а съди за царинѣ — Pov. 299

а съди за пѣть кои пишете ... јеръ ви је поити — Pov. 334

Stará srbština disponovala bohatým repertoárem prostředků uvozujících tematické východisko, jež v takovém rozsahu a v té době nemělo obdoby v jiných slovanských jazycích. O potřebě takových prostředků svědčí vytváření novotvarů, jako je například výraz *zverh* doložený již ve Vinodolském zákonu (M. B a r a d a, *Hrvatski vlasteoski feudalizam*, JAZU, s. 99, pozn. 2) nebo latinskorománský protějšek *super*, který nahradil starší lat. *de* ve významu „in betreff, hinsichtlich“ (J. B. H o f m a n n, *Lateinische Umgangssprache*, Heidelberg 1951, s. 162–3).

A. Белошапкова, *Сложное предложение в современном русском языке*, Москва 1967, 36–38.

⁴ Podobně se užívalo při přechodu k novému tématu vytčených větných členů s uvozovacím *што* nebo bez něho také v staré ruštině. Srov. A. A. П о т е б н я, *Из записок по русской грамматике* III, 1899, s. 348 nebo И. И. С р е з н е в с к и й, *Материалы для словаря древне-русского языка*, III, 1903, кол. 1578.

2. V starosrbských listinách jsou doloženy souvětné útvary s anteponovanými větami, jež mají charakter tematického východiska a s následující volně navazující větou tvoří celek obsahový. Tyto útvary jsou na přechodu mezi souvětím a volným sledem významově spjatých vět. Anteponované uvozovací věty jsou formulovány obecně s využitím indefinit a vyjadřují určitou situaci nebo událost, která by mohla nastat. Následující volně připojená věta obsahuje návod, jak v takovém případě postupovat. Jde vesměs o aplikaci různých právních ustanovení, jež se po staletí tradovala a přejímala ze starých psaných zákoníků většinou se zachováním původního znění. Např.:

**И КОИ ТРЪГОВЦИ ПРЕДЪ ПО ЗЕМЛИ И ТРЪГОВЕХЪ ЦР(С)ВМИ ... ДА ПЛАКІА
ВСАКИ ЦАРИНСЪ ПО ЗАКОНЪ — Pov. 66**

**ТРЪГОВЦИ КОИ ГРЕДЪ ПО ЦАРЕВЕ ЗЕМЛИ ДА НѢСТЬ ВОЛНЬ НИКОИ
ВЛАСТЪКЛИНЪ ЗАБАВИТИ ПО СИЛЕ — ZD 118**

**И ГДЕ СТАНЕ ДЪБРОВЧАНИНЪ НА СТАНЪ АКО БЪДЕ УНЪ ПОУКЪГЕ СТАЛЪ ...
ДА НЕ ВОЛНЬ СЪВНИНЪ СТАТИ — Pov. 127**

Postupně jsou souvětné útvary tohoto typu nahrazovány souvětími, v nichž je tematicky východisková věta uvozena spojkou *ako* (nebo *kad*) a stává se tak součástí souvětěného celku.

**КОИ ТРЪГОВЦЪ КЪПИ КОНИА НА ТРЪГЪ — Pov. 66 / АКО КОИ
ДЪБРОВЧАНИНЪ КЪПИ КОНИА — Pov. 212/635–636**

**ШТО СЕ ОУКРАДЪ — ZD 126 (Призренски) / АКО СЕ ШТО ОУКРАДЕ
(Раванички)**

**КОИ ЧЛОВѢКЪ ОУТЧЕЧЕ ИСЪ ТЪМНИЦЕ — ZD 112 (Призренски) / АШТЕ
КОИ (Раковачки)**

Spojka *ako* se v této platnosti sblížila se spojkami časovými (*ako se случи* = *kad se desu*) a postupně začala nahrazovat usupující *што*:

ШТО СЕ РАЗЪВИЕ ДРЕВО ВЕНЕТЬЧКО — Pov. 66

АКО СЕ РАЗВИЕ ДР(Ъ)ВО ДЪБРОВЬЧКО — Pov. 140/155/212

ШТО МЪ ЗАВШИ СЪВНИ — Pov. 635/636

АКО МЪ ЗАПШИ СЪВНИ — Pov. 140

Textová syntax starosrbských listin se vyznačuje častým výskytem různých deiktických (upozornovacích) citoslovcí, jež se významně podílejí na výstavbě textu a zčásti zprostředkují některé emocionální postoje pisatele. V kontextu se na původní emocionálně-deiktický význam těchto citoslovcí navrstvují různé další významové složky vyplývající z

⁵ Podobně v staré češtině si zachovává původní citoslovečný význam *ano* pokud uvozuje větu, která vyjadřuje něco neočekávaného. J. Б а у е р, *Vývoj českého souvětí*, Praha 1960, s. 51.

mezivětných vztahů a citoslovce se tak do jisté míry sblíží s funkcí spojek a vytvářejí s nimi i složené spojovací výrazy, jako např. *зашто ешо*, *али ешо*, *да ешо* apod. Mezi deixí a emocionalitou je, jak známo, plynulý přechod. Emocionální složka se uplatňuje nejvýrazněji tam, kde se v textu vyjadřuje něco nečekaného:⁵

ОВѢТОВАЛЪ ... АТО НА НИЧЕМЪ НЕ СТА — Pov. 352

ВНЪ ВБИТОВА ДА ВПРАВИ АЛИ ЕТО НЕ ВПРАВИ НИЩОФ — Pov. 805
(stov. též 482)

... ДА ВНИ Е ЦРИНЕ ВЕКІЕ НЕ БЪДЕ ДА ЕТО ПО ТОМЪ ЦЪНИЦЪ ... ВЗЕЛИ МЪ СЪ ... — Pov. 299

ЧЕКАСМО ИХ ... ДА ЕТО СЕ ПОТЕГОСЕ ТАМО КЪ ВАМЪ — Pov. 206

Citoslovce jsou v této platnosti často provázány výrazy *съде* nebo *съди* pravděpodobně jako projev údivu z nečekaně změněné situace:

АВО СЪДЕ ВЕЛИКЪ СЕ ЧЪДЪ ЧЪДИМО — Pov. 562

АВО СЪДЕ ГАНЕ ВОЕВОДА ВЕЛИКО ЧЪДО ВИДИМО И ЧЮЕМО — Pov. 589

ПИСАСТЕ ДА ПОШЛЕМО НАШЕ ТРЪГОВЦЕ С ТРЪЗМИ ... АТО СЪДИ ... ЧЛОВЪКЪ ГП(С)ТВА ТИ ЗАРЪЧИЛЪ ИХЪ ІЕ ДА СЪДЪ НЕ ПРОДАЮ — Pov. 473

ПРЪСНІ В(Д)Ъ НАСЪ ДА МЪ ГА СВЕЖЕМО И ПОСТАВИМО ВЪ ТАМНИЦЪ И МИ ТАКОИ ВЪЧИНИСМО АВО СЪДЕ СТЪПАНЪ ПРАВИ ІА ФРАНКА В ТАМНИЦЪ НЕКЪ ПОСТАВИТ — Pov. 161.

Deiktická citoslovce uvozovala někdy také věty vyjadřující co vyplývá z obsahu předcházejícího textu jako následek nebo důsledek a někdy jde jen o vyjádření pouhé časové následnosti.

ПИСАШЕ ДА ДОШЛЕМО В СТАРИ ГРАДЪ ... И ЗАТО ЭТО ПОСЛАСМО ТЪ ПЛАВЪ ПО МОРЪ ... — Pov. 272

РАЗЪМЕХЪ ЦО МИ СТЕ ПИСАЛ ДА ВТО ТАМО ПОСИЛАХЪ ЦЪПА РОГАТИКА — Pov. 121

ВЗНАХМО СВЕ ЦО СТЕ ПОРЪЧИЛ ДА ЭТО СЕ ВЪЧИНИСМО С ВАМИ — Pov. 821

А ТОЗИ ИМАНЬЕ НИХЪ НЪ РАЗВЪ НАШИХЪ ВЛАСТЕЛЪ ... ДА ЭТО СМО НАРЪЧИЛЪ ... ДА ВНИ ТЕИ ДЪЛГОВЕ СЪСНЕ — Pov. 202

O jediněly je doklad, v němž je důsledkový vztah v předchozí větě zdůvodněn a k tomu je užito výjimečně spojení *овојзи зашто*.⁶ (Stov. protějšek rus. *вот почему*, bulh. *ето зашто*);

ВБИТЪМО СЕ КНЕЗЪ И ВЛАСТЕЛОМЪ ДЪВРОВАЧЦИМЪ ... ДА ДОКЕМО НА ПОМОКЪ ... А ВОКЪЗИ ЗАЦО НАСЪ ... ПОЛЮВИШЕ ЗА СВОЮ ВРАТЪЮ — Pov. 713

⁶ Буру Даничић, *Рјечник из књижевних старина српских* II, у Биограду 1863, s. 203.

V některých případech je užito deixe bez návaznosti na okolní text, např. **ето да је § знаније всаком§ ...** — Pov. 509;

а се жшпань снѣко по свои доходѣкъ... — Pov. 102.

Rozdíly ve výběru a uplatnění různých citoslovcí jsou podmíněny chronologií a proveniencí starých dokumentů. Souborné zpracování této problematiky v širším srovnávacím rámci by bylo přínosem pro slovanskou jazykovědu.

POUŽITÉ ZKRATKY

Pov. = Љуб. Стојановић, Старе српске повеље и писма I–II, Београд — Ср. Карловци 1929/1934.

ZD = Ст. Новаковић, Законик Стефана Душана цара српског 1349 и 1354, Београд 1898.

Резиме

Jan Sedlaček

ИЗАБРАНА ПОГЛАВЉА ИЗ СТАРОСРПСКЕ ТЕКСТУАЛНЕ СИНТАКСЕ

Предмет истраживања су изражајна средства која су у старосрпским повељама омогућавала прелаз ка новој теми. Текстуралном анализом неких правних одредби констатовано је да се, вероватно, ради о формулацијама које су биле преузимане у текст повеља из старих српских законика, па у даљем развоју поступно текстурално редиговане. Анализом текстова утврђен је удео интерјекција у изградњи текста.